

держави, що виражена в певному стані фінансових потоків у межах фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетно-податкової, розрахункової, інвестиційної та фондових систем країни, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість, ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання загалом.

Ефективність заходів із забезпечення фінансової безпеки потребує окреслення системи управління фінансовою безпекою держави, обов'язковими елементами якої є такі: мета і цілі забезпечення фінансової безпеки держави; суб'єкти та об'єкти фінансової безпеки держави; принципи та функції системи управління фінансовою безпекою держави; методи забезпечення фінансової безпеки.

1.2 Науково-методичний підхід до оцінювання рівня фінансової безпеки України

Оцінювання рівня фінансової безпеки держави є важливим елементом її управління та забезпечення.

На сьогодні в Україні розроблено такі офіційні методичні рекомендації, які так чи інакше стосуються комплексного оцінювання фінансової безпеки: система економічної безпеки Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України та розрахунок рівня економічної безпеки України Мінекономіки України.

Фахівці Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБО України для визначення фінансової безпеки пропонують використовувати такі індикатори: рівень монетизації економіки; рівень зовнішнього боргу до ВВП; рівень внутрішнього боргу до ВВП; рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту); рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (відношення доходів зведеного бюджету до ВВП); рівень дефіциту

бюджету до ВВП; рівень трансфертів із державного бюджету щодо ВВП; рівень видатків зведеного бюджету до середньорічної кількості населення; рівень втрачених бюджетних надходжень внаслідок тінізації (% до ВВП); річний приріст інфляції; середньорічна вартість банківських кредитів; обсяг кредитування реального сектору економіки щодо ВВП; частка кредитів у переробну промисловість у кредитуванні економіки [260].

У методичних рекомендаціях Мінекономіки України передбачається, що фінансова безпека містить у собі складові – банківську, безпеку небанківського фінансового сектору, боргову, бюджетну, валютну та грошово-кредитну безпеку [196]. Загалом погоджуючись із такою структурою фінансової безпеки, розглянемо детальніше індикатори, використовувані для оцінювання складових фінансової безпеки.

Представники Мінекономіки України оцінюють банківську безпеку за такими показниками: частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України; співвідношення кредитів і депозитів в іноземній валюті; частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків; співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, рентабельність активів, співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи [196]. Дослідженню проблем виміру та основних показників банківської безпеки присвячені наукові праці О. І. Барановського [107, с. 21–24], М. І. Крупка [189, с. 170–171], З. С. Пестовської [218].

У Мінекономіки України оцінювання безпеки небанківського фінансового сектору пропонують проводити з використанням таких показників: рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), рівень капіталізації лістингових компаній до ВВП, рівень волатильності індексу

ПФТС, частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі премій [196]. На нашу думку, з огляду на те, що йдеться все ж про небанківський фінансовий сектор, вочевидь до переліку показників за цією складовою фінансової безпеки держави мають бути внесені показники функціонування не тільки ринку страхування й цінних паперів, а й недержавних пенсійних фондів, ломбардів та інших небанківських фінансових посередників. Також зауважимо, що в такому аспекті фінансової безпеки небанківського фінансового сектору дослідження практично відсутні: з огляду на більш високий рівень розвитку страхування в Україні порівняно із іншими видами небанківського фінансового посередництва дослідження здебільшого сфокусовані на безпеці страхової діяльності чи страхового ринку. Цим питанням присвячені наукові праці таких вчених, як О. С. Журавка [115], А. М. Єрмошенко [146], О. Й. Жабинець [147], О. М. Заєць [152], Л. О. Позднякова [225], В. М. Фурман [278], Н. В. Зачосова [278].

Потрібно відзначити, що під час дослідження й оцінюванні боргової безпеки все більше вітчизняних науковців рекомендує спиратися на підходи Світового банку й МВФ [258; 185].

Бюджетна безпека відповідно до бачення фахівців Мінекономіки України може бути оцінена за допомогою таких показників: відношення дефіциту / профіциту державного бюджету і ВВП, співвідношення дефіциту / профіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектору загального державного управління й ВВП, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування і погашення державного боргу до доходів державного бюджету. На нашу думку, у межах цього напряму потрібно врахувати деякі показники формування дохідної частини бюджету, зокрема

частку податкових і неподаткових надходжень у загальній сумі бюджетних доходів.

Валютна безпека відповідно до підходу Мінекономіки України може бути продемонстрована за допомогою таких показників: індекс зміни офіційного валютного курсу гривні до долара США, різниця між форвардним і офіційним курсом, валові міжнародні резерви, виражені в місяцях імпорту, частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, рівень доларизації грошової маси [196].

Грошово-кредитна безпека відповідно до вищезгаданих методичних вказівок може бути оцінена на основі таких показників: питома вага готівки поза банками у грошовій масі, різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами та ін. Дослідження як валютної безпеки, так і грошово-кредитної безпеки у вітчизняній науці спирається або ж на перелік показників, визначених Мінекономіки, або ж на вужчий набір показників [112, 134, 193, 113, 224].

З огляду на проведений критичний аналіз чинних науково-методичних підходів щодо оцінювання фінансової безпеки держави та особливостей інформаційного забезпечення вітчизняної фінансової статистики нами пропонується для складових фінансової безпеки держави використовувати такі показники:

– банківська безпека – частка проблемної заборгованості в сумі кредитів, наданих резидентам; співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті; частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків; частка активів найбільших п'яти банків; співвідношення зобов'язань і ліквідних активів; норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;

– безпека небанківського фінансового сектору – частка валових страхових премій, належна першим трьом страховикам; обернений показник до частки капіталізації лістингових компаній фондового ринку у ВВП; волатильність індексу ПФТС; частка валових страхових премій, належна першим трьом страховикам; частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам;

– боргова безпека – відношення державного боргу та гарантованого державою боргу до ВВП; відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП; середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку; індекс ЕМВІ + Україна; відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу;

– бюджетна безпека – відношення дефіциту / профіциту бюджету до ВВП; відношення дефіциту / профіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП; рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет; відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету;

– валютна безпека – індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США; валові міжнародні резерви; кредити в іноземній валюті в загальному обсязі кредитів; рівень доларизації грошової маси;

– грошово-кредитна безпека – питома вага готівки у грошовій масі; індекс споживчих цін; питома вага короткострокових кредитів терміном до 1 року в загальному обсязі кредитів; питома вага кредитів, наданих сектору загального державного управління та іншим секторам економіки, у загальному обсязі кредитів; обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни; різниця між процентною ставкою за новими кредитами резидентами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) у національній валюті, та індексом споживчих цін.

З огляду на комплексний характер фінансової безпеки держави, на нашу думку, доцільним є побудова інтегрального оцінювання за кожною складовою фінансової безпеки, що містить декілька етапів:

- відбір показників і їхня нормалізація;
- знаходження координат вектора-еталона;
- знаходження відстаней між вектором-еталоном і вектором значень кожного періоду на основі обчислення евклідової відстані;
- обчислення інтегрального показника кожною складовою фінансової безпеки – банківської безпеки, безпеки небанківського фінансового сектору, боргової безпеки, бюджетної безпеки, валютної безпеки та грошово-кредитної безпеки;
- узагальнювальне оцінювання фінансової безпеки держави та аналітична інтерпретація результатів.

З метою приведення показників до єдиного діапазону значень серед різних методів нормалізації нами було обрано метод z – нормалізації значень, який дозволяє здійснити перехід x_{it} до нормованих z_{it} ,

$$z_{it} = \frac{x_{it} - \bar{x}}{\sigma_x}, \quad (1.1)$$

де \bar{x} – середнє арифметичне відповідної ознаки за весь досліджуваний проміжок часу;

σ_x – середнє квадратичне відхилення ознаки за весь досліджуваний проміжок часу.

Оскільки у процесі нормалізації відбулася втрата інформації про якісну характеристику досліджуваних ознак, тому з нормалізованих значень показників, з огляду на їхній вплив на той чи інший напрям потрібно побудувати точку-еталон $s' = (s_1, s_2, s_3, \dots, s_n)$. З урахуванням того, що усі показники, зростаючи чи збільшуючись, знижують рівень

того чи іншого напрямку фінансової безпеки, координати цієї точки визначаємо за формулою (1.2)

$$s_i = \min_{t=1 \div t} \{z_{it}\}. \quad (1.2)$$

На наступному кроці знаходимо відстані l_t між цією точкою $S' = (s_1, s_2, s_3, \dots, s_n)$ та кожною точкою $S = (s_{1t}, s_{2t}, s_{3t}, \dots, s_{nt})$ для кожного періоду t . Скористаємося найбільш поширеним статистичним методом – обчислення евклідової відстані

$$l_t = \sqrt{(s_{1t} - s_1)^2 + (s_{2t} - s_2)^2 + (s_{3t} - s_3)^2 + \dots + (s_{nt} - s_n)^2}. \quad (1.3)$$

На основі отриманих значень евклідової відстані визначаємо інтегральний показник за кожною складовою фінансової безпеки FS_i , зокрема банківської безпеки FS_{BN} , безпеки небанківського фінансового сектору FS_{NBN} , боргової безпеки FS_D , бюджетної безпеки FS_{BD} , валютної безпеки FS_C і грошово-кредитної безпеки FS_{MCR}

$$FS_i = 1 - \frac{l_t}{\bar{l} + m \cdot \sigma_1}, \quad (1.4)$$

де \bar{l} – середнє арифметичне евклідової відстані за весь досліджуваний проміжок часу;

σ_1 – середнє квадратичне відхилення евклідової відстані за весь досліджуваний проміжок часу;

m – деяке додатне число, яке обирають таким, що дорівнює 2 чи 3 так, щоб значення IFS для кожної зі складових фінансової безпеки держави перебувало в інтервалі $(0; 1)$.

Для отримання узагальнювального оцінювання рівня фінансової безпеки держави скористаємося формулою, в

основі якої лежить розрахунок середньої геометричної за такою формулою (1.5)

$$IFS = \sqrt[6]{FS_{BN} \times FS_{NBN} \times FS_D \times FS_{BD} \times FS_C \times FS_{MCR}} . \quad (1.5)$$

Розрахунок FS_{BN} , FS_{NBN} , FS_D , FS_{BD} , FS_C , FS_{MCR} та IFS побудований так, щоб їхні значення перебували в діапазоні [0;1]. З огляду на це можна провести ранжування рівня фінансової безпеки за кожною складовою і загалом за такими рівнями – високий, задовільний, середній, незадовільний, низький (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Аналітична інтерпретація значень інтегральних показників фінансової безпеки держави

Діапазон значень FS_{BN} , FS_{NBN} , FS_D , FS_{BD} , FS_C , FS_{MCR} та IFS	Рівень безпеки
[0,85; 1,00]	Високий
[0,60; 0,80)	Задовільний
[0,40; 0,60]	Середній
[0,15; 0,40]	Незадовільний
[0; 0,15]	Низький

На основі зібраного аналітичного матеріалу нами було визначено інтегральні показники за кожною складовою фінансової безпеки FS_i , зокрема, банківської безпеки FS_{BN} , безпеки небанківського фінансового сектору FS_{NBN} , боргової безпеки FS_D , бюджетної безпеки FS_{BD} , валютної безпеки FS_C і грошово-кредитної безпеки FS_{MCR} (табл. 1.2).

Що стосується банківської безпеки, то незадовільний рівень був зафіксований у 2007–2008 та 2014–2015 рр., 2016 р. продемонстрував ще гіршу ситуацію, коли рівень банківської безпеки був вкрай низьким.

У небанківському фінансовому секторі у 2005–2006 та 2012–2013 рр. забезпечувався високий рівень безпеки, у 2007,

2009–2011 рр. – задовільний, у 2008 і 2015 рр. – середній, у 2014 і 2016 рр. – незадовільний.

Таблиця 1.2 – Інтегральні показники рівня фінансової безпеки України та її складових у 2005–2016 рр.

Складова	Рік											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Банківська безпека	0,57	0,52	0,25	0,26	0,49	0,43	0,45	0,53	0,40	0,38	0,32	0,11
Безпека небанківського фінансового сектору	0,87	0,90	0,72	0,55	0,79	0,68	0,61	0,82	0,80	0,21	0,54	0,26
Боргова безпека	0,52	0,61	0,63	0,63	0,58	0,58	0,65	0,58	0,56	0,44	0,27	0,06
Бюджетна безпека	0,36	0,33	0,43	0,45	0,47	0,45	0,41	0,21	0,20	0,15	0,44	0,20
Валютна безпека	0,71	0,54	0,44	0,24	0,31	0,38	0,43	0,48	0,70	0,43	0,22	0,42
Грошово-кредитна безпека	0,32	0,37	0,31	0,23	0,17	0,13	0,28	0,25	0,23	0,34	0,09	0,36
Фінансова безпека	0,52	0,52	0,43	0,36	0,42	0,40	0,45	0,43	0,42	0,30	0,27	0,19

Рівень боргової безпеки може бути визначений у 2005, 2009–2010, 2012–2014 рр. як середній, у 2006–2008 і 2011 рр. – задовільний. У 2015 і 2016 рр. відбулося суттєве зниження рівня боргової безпеки України – до незадовільного і низького рівнів відповідно.

Бюджетна безпека України протягом досліджуваного періоду була не надто високою – у жодному з років не спостерігалось навіть задовільного рівня, у 2005–2006, 2012–

2013 рр., 2014 і 2016 рр. рівень бюджетної безпеки був незадовільним.

Задовільний рівень валютної безпеки спостерігався лише у 2005 і 2013 рр., тоді як 2008–2010 та 2015 р. продемонстрували незадовільний рівень, тоді як протягом решти років – 2006–2007, 2011–2012 і 2014 рр. – середній рівень.

Критичною можна вважати ситуацію із грошово-кредитною безпекою – інтегральний показник протягом досліджуваного періоду жодного разу не перевищив позначку в 0,4, тобто її рівень не сягнув навіть середнього. У 2010 і 2015 р. рівень грошово-кредитної безпеки нами ідентифіковано як низький.

Як бачимо, в Україні у 2005–2007 та 2009–2013 рр. спостерігався середній рівень фінансової безпеки, тоді як у 2008 та 2014–2016 рр. її рівень був незадовільним. Отже, загалом спостерігається суттєве погіршення фінансової безпеки України протягом 2005–2017 рр. загалом та за кожною з її складових.